

ХАЙРУЛ УМУРИ АВСАТУХО[1]

«Хуршид»ни кориайни киром ва муштарийи аъзомига арз килунурки, замонимизни сиёсий (пўлитик) замонлигини кимса инкор этмайдур. Хозир Русия давлати(нинг) тарики хукмронлиги(ни) нокис эканлигига хар бир хабарлик киши икрор этар. Давлат конунларини(нг) ислох ва таждидига хар ким мойилдур. Аммо Русиядаги барча халойик бошлуча неча аслу асосга бўлунгандурлар. Бу сиёсий фиркаларни(нг) хар бирига хар бир мазхаб ва дин ахлидан кўшулгандур. Чунончи, насоро, яхуд, муслим ва мажусий тоифаларини(нг) ичида бу сиёсий маслакларга мойил кишилар бордур. Ва яна хар тоифа ичида фиркасиз, маслакисизлар хам топилур.

Биз, туркистонийлар, замондан камхабарлигимиз учун бир неча минг кишидан бошка хаммамизни хеч бир фиркага мансуб эмас, маслакисиз нодон фиркаси деб аталса хам сазодур. Ани учун биз бу 3—4 фирка — партияларни асос ва маслак сипохийларисидин мухтасар баён килармиз. Чунончи, биринчи — «Буйрўкратияи мустабид» фиркасики, булар эски тарз хукумат давомини хохлайдур. Русияни(нг) эски хукмронлиги(ни) тарики шундай эди. Импиротуримизни(нг) хар бир амри ва хукму ройи — «закун» аталиб, хеч лоу наамсиз барча волий, суд, вузаро ва булар кўл остида турганлар воситаси-ла ўрнига келадур. Хар хил низом ва закун-китобларни Синод (Военный совет) деган мажлис аъзолари тузатиб, тўқуб подшо хазратларига Вазирлар мажлиси воситаси ила манзур килурлар. Импиротуримизни(нг) имзоларидан сўнгра закун аталиб, барча вузаро ва вилоят махкамаларини ва суд мажлисларини мутассиддийлари тарафидан халк устига жорий килинур. Бу коидани идораи мустакила (самодержовний) аталадурки, хозир Европо китъасидаги Русия ва Туркиядан бошка кирк кадар катта ва кичик давлатларда йўқдур.

Идораи мустакила кўл остидаги фукарорларни хар канча хукумат одамлари ва тўраларга якин ва муносабати ўлса хам ахволи сиёсия, диния ва дунявия ва олияси дуруст бўлмай, кундан-кун таназзулдадур. Хусусан, мазкур 2 (икки) мажлисга катталари дохил бўлмайдурган тоифаларни ахволи ниҳоятда забунрок бўлуб, дин ва дунё, илм ва маърифат, тамаддун ва адолат, мусовот тўгриснда хаммадан кейин колур. Чунончи, биз, мусулмонларни(нг), диний ва кавмий хукукимизни(нг) камчиликлари подшо хазратларига етмай, етганда хам мажлис членлари тарафидан радд бўлуб ё илтифотсиз колур. Буни(нг) сабаби ила биз ва бизга ўхшаш тоифалар таназзул килуб; охисталик ила фиркаси, тоифаси, ватани хор ва хароб бўлуб батадриж йўк бўлмок хавфи вордур. Бу масалада ахли хабар наздига тажрибаи тарихия ила собит бўлгандурки, дунё сиёсийлари ва сипохийгаридан хабарлик кишилар, албатта, мунга тасдик килурлар. Ал-он биз, туркистонийлар, шу хол макдамасигамиз.

Албатта, савол келадурки, Туркистон обод бўлди, илгари бой кам эди, милйўнир йўк эди, яхши иморат ва либос ва палос йўк эди. Боз, бас, на учун инсофсиз мухаррири маъразлар харобмиз дея жохилона ёзадур деб, анга шундай жавоб бермок керакки, 6 милйўн туркистонийларга 3 милйўнир борлиги маълум. Йўк, бойман деганлар банк ва фабрикентларни хизматчиси ва мадюнидур. Шахар ва каръялардаги катта иморат ва

казармахоналар хамма яхудий ва Оврупойиларникидур.

Оврупо имтаасийлари ерли имтааларни синдурди. Дехконлар, эса, агарчи бир вақт кўли, бир оз акча кўраина Оврупо имтааларини бирига икки ва беш хом бериб, бир пишиқни зўрга олар. Бир даража диний ва илмий жихатга атф назар килинса, вақфлар кетди, мадрасалар хароб бўлди. Бориға хам тартиб, феҳрист, мухтасиб, мумтахин, муназзам йўк. Эски тартиб ва жадвал ва даррус кундан-кун мударрислар тарафидан таржеъ килинур.

Икки милйўн туркистонийлар мадрасасига Худодан бошка нозир йўк. Бир раиси диний ва мумайизи илмий йўк. Ўзимизда эса инсоф ва хавфи ҳақ йўк, асло йўк. Ва Оллох, на учун саводсиз кози, илмсиз мударрис, инсофдан хабарсиз муфтий, кироятсиз имомлар оламни босди. Бунга сабаб бирор раиси диний ва мумайизни илмига молик ўлмаганимиз эмасму? Худо сакласун, яна 25 йил шундай бўлса, ҳозирги мухтарам уламоларимиз кетсалар, Туркистонга киёмат кўпкон, илм ва амалга фотиҳа тортилгон ҳисобланур. Басират ила 25 йил мақдамни ҳозир ила ва ҳозирни 25 санаи сония ила киёс килган хушманд бизни бу баёнимизни муболага ва хатои зуъм килолмаса керак... Биз яна масдар баҳс бўлган партиялар баёнига ружў килармиз.

Иккинчи фирка партияни кадет (конститусионий демократически маршрута аъвомия маъишат) маршрута фиркаси аталадур. Бу партияни(нг) муроди шулки, «Миллат мажлиси» хох Дума очилиб хар бир милйўн халқдан 3—4 вакил пойтахтга бориб, мажлис куруб, бирча зақун ва қонунларни хар бир вилоятни аҳоли ва хар дин ва миллатни озод ва сарбастлигига ақл ва инсофига қараб таассуби ҳуқуқи башария ва риояи динияга мувофиқ тузатиб, подшоҳ ҳазратларига топширилса. Ва импиротуримиз хам ўшал халқ вакиллари тайёрлаган зақунларни ўрнига келмоқига ҳуמוюн фармойишларини қилсалар. Барча дин ва уруг халқ хартухар ўлуб, то қозий ва судиялар ҳуқм қилмагунча, чиновниклар ўз ройлари ила... ёйинқи мол, жон, фикр ва ҳаракат расмиясига монеъ бўлмасалар. Хар тоифақи ўз қитоби, эътиқоди ва масоили динияси ўз орасига жорий бўлуб, Русиядаги барча халқ Русияни хар бир нуқтасига баробар бўлуб, хуррияти диния, хуррияти шахсия, хуррияти ижтимоия, хуррияти иттифоқия ваъз ўлунуб бўлатурган қонуни жадида доиралари онинг мўътодича жорий ва мустаъмил тутулса, ҳалойиқ вакилларини(нг) қароридан хориж ҳеч зақунлар бўлмай ва вакиллари хохламайдурган эски зақунлар ислох этилса...

Ҳозир Русияда бу — кадетлар фиркасига мансуб халқ хар дин ва миллат аҳлидан ниҳоятда кўпдир. Собик Миллат мажлиси аъзоларини(нг) ақсари бу фиркадан эдилар. Бу фирка ҳақиқатда ўрта фиркадур. Мўътадил ал-мизоҷ халқлар бу партияни хоҳлагандурлар. Бу фирка ифрот ва тағрит ўртасига, соғ ила сўл васатига, хар бир фикр ва матлабни авсати ва марказига бирлашган бир хизби мутаваасситдур. Русия мамлақатига мундин беҳроқ хизб йўқдур. Ифрот ва тағрит, яъни Иштироқийун, Инқилобийун ва Қора гуруҳ дегаи хизблар сабаби ила Русияга хар қун ва хар соат фасод ва инқилоб, бузуклик жорий бўлуб турубдур. Фақат саломатлик ва амният бу қун кадетлар хизби соясида ватанимиз Русияга жорий бўлса керак...

Учинчи «социал-демократически» — иштироқийун оғмийун — маъишияти муштарак

фиркасидурки, бул хам дохилан икки фиркага бўлунур. Бири сотсиёл демократ - иштирокиюн оъмийун, дигари сотсиёл револутсийонер — инкилобийундур. Буларни бошлуча муроди хозирги барча закун, мулкيات коидаларини бутун бузуб, мол ва ерларни хамма халойик ўртасига муштарак килиб, анинг манфаатини бутун халойик ўртасида мусовий этмокчидур. Бойлик ва камбагалликни йўк килиб, дунё моли(ни) рохатидан хаммани баробар фойдалантуруб, масъуд ва рохат умр ўтказилмокига ва хар ким ўз истикболидан амин бўлмокига закун ва коида жорий килмокчидурлар. Буларни прўграмини жорий бўлмокига хозирги асримиз мусоид эмас. Балки неча асрларга таваккуфи бордур. Дунёга нелар бўлмади. Ким билур, балки замони келиб, буларни(нг) прўграми конуний жорий бўлса, хамма минкулл ал-вужух баробар бўлуб, сир-китоб раъига ёзилган Жобулса ва Жобулко тартиб маъишати ер юзига балки жорий бўлур. Хар холда, бу партияди муроди мумкин лойикиъ ёйинки хаёлийдек кўрунуб, бу тоифага кўшулмок биз Мусулмонлар учун ниҳоятда зарарликдур. Прўграмларини(нг) молия моддаларина бир оз тағйир бермагунча, шариатга мувофик ўлмағони каби жоний ва оила бобидаги фикрлари хам асло-асло тўгри келмайдур...

Тўртинчи «Русия мусулмонлари иттифоки» хизбидурки, буларни партия суратига кирганига бир йил бўлди. Аввали ўтган сана Нижнида парахўдга ўлтуруб, мусулмон пешравлари сув устида мажлис ясадилар. Иккинчи ушбу йил аввалида Питрбургда гайри расмий яна бир мажлис — съезд ясаб, карорнома нашр этдилар. Учинчи ушбу ўтган августда яна Нижпий ёрмонкасида уч-тўрт кун давомат ила бо рухсати расмия неча минг мўъминлар бир-умумий надва (обсчий съезд) этдилар. Карорларини ижмоли, Туркия газеталаридан маълум бўлишига караганда, Русия мусулмонлари диний ва илмий важждан алохида бир партияди махсусадурлар. Аммо сиёсий ва умумий талаб ва маслаклар тўгрисинда кадетларга кўшилтурганга ўхшайдурлар.

Русия мусулмонлари хизби хам ўзга тоифалардек комитет барпо айламокчидурлар. Идораи марказия—сентралний комитетлари Питрбургда бўладур. Бу партия 31 кишини аъзои марказия сайлаб, аларга Боди Кубодаги Алимардонбек Тўпчибошев жанобларини садрнишин ва Козондагн Юсуф афанди Окчурин жанобларини мусташор сайлабдурлар. Бу мухтарам аъзолар, албатта, бир неча шўъбага бўлунадурки, шўъбаи илмий, шўъбаи сиёсийлардан иборат бўлса керак. Бу 31 нафар аъзоларина Русиядаги ахли мусулмонлардан бир неча аъзо интихоб килиб олмокга карор бермишлар. Аммо бу бобдаги жароид ва тасвидотга караганда, бизни Туркистондан бир нафар аъзо интихоб килмокга карор бермишлар. Лекин 6 милйўнлик Туркистон мусулмонларидан бир аъзо оздур. Беш облустдан 30 нафар хам Бухоро ва Хева ва Туркистони Чинийдаги мусулмонлардан биртадан аъзо олмок лозимдур. Бу комитет ва аъзолар вақт-бавақт жамъланиб, диний ва илмий маъоши тўгрисинда машварат килиб, мусулмонларни илман ва молан, динан тараккий ва таолиларига хидмат киладурлар. Сиёсатан бўлса, умумий партияди бири ила кўшулуб иш кўрадурлар...

Бу тўрт партияди(нг) матлаби миллий ва маслаки сиёсийларини мадомики, бир неча сахифа ила баён ва шарх килинмаса, камхабар киши тушунмайдур. Ани учун биз, Туркистон мусулмонлари, 23инчи августда Нижний шахринда бўлган Русия мусулмонлари хизбига байъат килиб, сиёсатан кадетларга кўшулўб, динан ва илман мазкур съезд иттифоки хукмига мутеъ ва мункод бўлсак керак. Якинда мазкур надваи

исломия карорномаси босилиб, олами матбуот ила нашр килинадур. Туркистоннинг мухтарам муаллиф, мухаррирлари гараз, нафсоний хасад, бахс ва мунозараи шахсияларини тарк этиб, шу маслак ва шу жамиятга тобеъ ва ходим бўлмоклари хидмати дин ва давлат, обрўйи Ватан ва Миллатдур... Биз ояндага бул бобларга, Иншооллох муфассал ёзмок амалиндамиз...

«Хуршид» газетаси, 1906 йил, 11 октябрь 6-сон.

[1] Иш (амал)ларнинг яхшиси ўртачасидир.